

A TOPONIMIA DA ILLA DE ONS (II)

Por: Fernando Cabeza Quiles

Superada, a vista de paxaro a punta do **Rabo da Égoa**, que, efectivamente, semella o xigantesco rabo dunha égoa meténdose no mar; agora viaxamos de sur a norte e, bordeando a parte occidental de Ons, o primeiro topónimo significativo que atopamos é o de **Fedorento** ou **Fedurento**, nome dun pequeno illote (Fig. 1), separado da illa de Ons por unha pequena canle, e dunha praia

Fig. 1.- No illote Fedorento fedeu algún día por mor de algas en descomposición.

e cova contigua; lugares que se caracterizan por concentraren gran cantidade de algas mariñas. É por iso que postulamos para o topónimo **Fedorento** unha etimoloxía cheirenta, producida polo fedor ou mal olor causado pola putrefacción das devanditas algas ata alí arrastradas (Cabeza Quiles, 2000: 181). A este respecto, é ben curiosa unha noticia que nos foi subministrada por Celestino Pardellas de Blas, segundo a cal, a cova existente na praia de **Fedorento** foi utilizada, debido ao seu difícil acceso e, sobre todo, polo cheiro que botaba, como inmejorable almacén por uns contrabandistas de tabaco, que hai anos operaron polas Rías Baixas (Celestino Pardellas, *La Voz de Galicia*, 20-10-1995).

O segundo topónimo co que batemos é o do **Buraco** ou **Burato do Inferno** (Fig. 2). O nome da impresionante e perigosa furna, que se comunica co mar, logo de percorrer dende o alto da illa, cara abaixo, case a pico, bastantes metros. O seu nome puido ser causado polos gritos de antigas colonias de aves mariñas, hoxe desaparecidas do lugar. Tal balbordo, deformado e aumentado pola concavidade, faría pensar os mariñeiros de tempos pasados, que se atopaban perante a auténtica boca ou burato do inferno (Cabeza Quiles, 2000: 79).

Algo similar debeu pasar na costa oeste da illa do Medio ou do Faro das Cíes. Alí documéntase, polo menos na cartografía,

un lugar chamado **Cova do Inferno**, topónimo que pode ser contemporáneo ao do **Burato do Inferno** e creado polos mesmos axentes e co mesmo imaxinario.

Moito máis ao sur, na costa portuguesa, preto da localidade de Cascais visitamos outro lugar chamado, neste caso, **Boca do Inferno** (Fig. 3), consistente, esta vez, nunha gran porta ou arco pétreo sobre o combativo mar daquel lugar (Cabeza Quiles, 2000: 79). Topónimo seguramente tamén creado por pescadores, que verían, neste tipo de accidentes costeiros, buratos ou bocas do inferno, nun ambiente mariñeiro de preocupación permanente, derivada da perigosidade das actividades pesqueiras, que produciría este tipo de topónimos terroríficos.

Fig. 2.- Buraco do Inferno. Illa de Ons.

Vinilo

Bar de copas e concertos
R a da Praza OGROBE

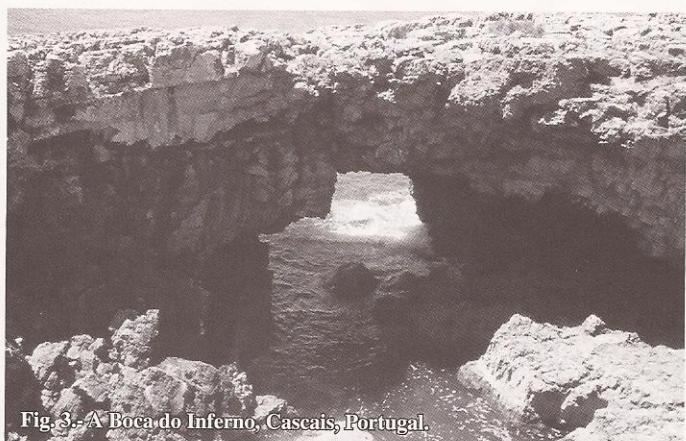

Fig. 3.- A Boca do Inferno, Cascais, Portugal.

En canto á **Punta do Baixeiral**, pode ser un abundancial en -al da palabra galega “baixeira”, que ten o significado de “baixada, terreo en pendente, pendente dunha costa”; características orográficas que lle acaen moi ben a unha punta litoral; accidente marítimo que sempre ten costas ou pendentes, que baixan de maneira máis ou menos súpeta cara ao mar, como tamén é o caso da contigua punta chamada **Pendente Pequena**.

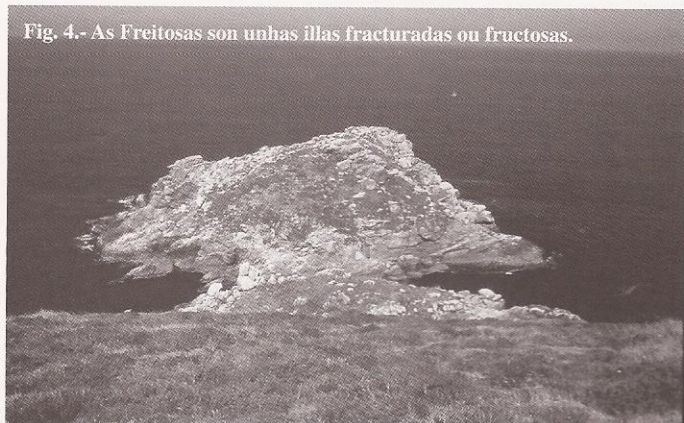

Fig. 4.- As Freitosas son unhas illas fracturadas ou fructosas.

Camiñando cara ao norte, axiña divisamos as fermosas illas **Freitosas** (Fig. 4), nome de dous illotes pegados á costa de Ons, que se caracterizan por estaren formados por grandes pedras máis ou menos desprendidas e rotas, polo que pensamos que para explicar este topónimo cómpre partir dun hipotético **fracto(sas)* ou similar, participio, máis o sufixo abundancial -osas, do verbo latino *frangere*, “romper”, por alusión aos abundantes rochedos rotos e fracturas pétreas que constitúen o corpo destas pequenas illas, con razón chamadas fracturadas (*fractosas*) ou rotas (Cabeza Quiles, 2000: 191).

Ao anterior respecto, a parte máis alta do illote Boeiro, situado ao sur da illa de San Martiño das illas Cíes, tamén recibe o nome, segundo o investigador de la Cigoña, de **Freitosa** (Fernández de la Cigoña, 1991: 30). Illa que será *fractosa* e que, polo tanto, tal como as súas homónimas da illa de Ons, estará formada por un rochedo roto e abrupto, cheo de fendas e fracturas; orografía que se repetirá, de maneira máis ou menos clara e manifesta, nun emprazamento terrestre chamado **A Freita**, situado na parroquia de Creixedo, do concello lugués de Cervantes, e nos seus correspondentes topónimos, catalán e portugués, **La Freita** e **Freitas** (Cabeza Quiles, 2000: 191).

Verbo da chamada **Punta do Morro**, situada a carón das Freitosas, dicir que pode vir dunha antiquísima base quizais preindoeuropea **mor*, “pedra, monte, monte pedroso, penedo da costa”, e de aí monte ou saínte pedroso en forma de fuciño ou morro. Creación toponímica, esta da **Punta do Morro**, que lle acae moi ben ao nome dun cabo, en canto a que moitas veces é un saínte rochoso con aspecto de morro, que se mete no mar; chamándose por iso **Morro** ou **O Morro** varias puntas do litoral galego (Cabeza Quiles, 1992: 303-304).

A continuación da **Punta do Morro** vén a enseada de **Caniveliñas** (Fig. 5), topónimo en diminutivo, que nos fala dun conxunto de pequenas canas silvestres, canivelas ou canavelas. A este respecto, lembramos a existencia, hai anos, de canivelas nun lugar terrestre de Ons, situado xustamente no fondo desta enseada, frecuentado por un exemplar de pomba brava ou *columba livia*, que debía visitar este lugar para beber nalgún pequeno manancial oculto polo conxunto de canavelas ou canivelas ao que se refire o topónimo; especie vexetal sempre asociada á existencia de humedais, formados por pequenas ou máis grandes surxencias de auga.

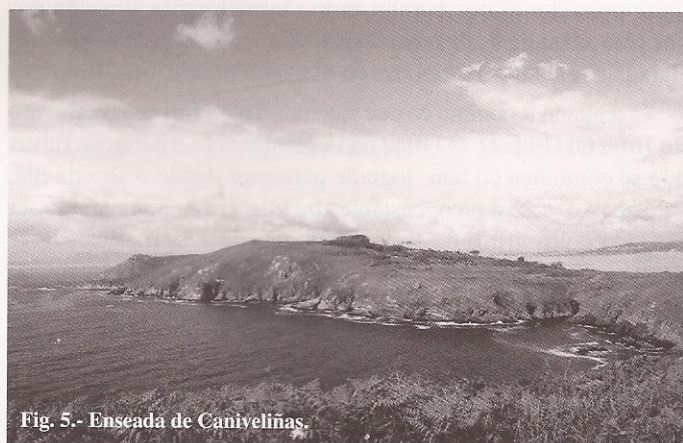
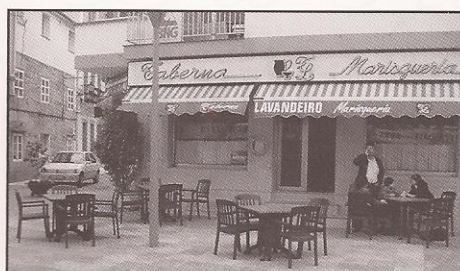

Fig. 5.- Enseada de Caniveliñas.

MARISCOS
COCIÑACASEIRA
VIÑOS DE GALICIA

Teléf.: 986 731 956

O GROVE (Pontevedra)

Despois da enseada de **Caniveliñas** algúns mapas sinalan a chamada **Punta de las Chestas** (sic), que haberá que tomar como **Punta das Xestas**; topónimo que alude á abundancia desta planta, como sucede, así mesmo, co topónimo da parte oriental da illa, **Punta da Xesta**.

Fig. 6.- Un pequeno estripeiral no camiño á praia de Canexol.

Verbo do **Con dos Galos**, nome dun illote situado un pouco ao norte da **Punta das Xestas**, é un zoónimo ou topónimo da fauna. Así, segundo temos comprobado, no **Con dos Galos** posúan bandadas de *cormoranes moñudos*, chamados en galego galos de mar, que aniñan (máis ben aniñaban) no próximo Burato do Inferno. É, xa que logo, **O Con dos Galos** un topónimo metafórico da fauna, similar ao comentado da **Cova do Lobo**, que, nesta ocasión asimila o certo parecido físico que ten o *cormorán moñudo* co galo terrestre (Cabeza Quiles, 2000: 141), como na **Cova do Lobo** se compara o certo parecido que poda ter algún tipo de foca co lobo dos nosos montes, especialmente na forma do seu fociño.

A outro con ou penedo de gran tamaño, situado na beira do mar ou na tona da auga, refírese o topónimo **A Punta do Con Grande**. Ao seu carón está o **Con das Bombas**. Este topónimo fai alusión, na súa segunda parte, ao ruído do mar ao bater co con; ruído semellante, ou que recorda, o dunha bomba. Outro topónimo desta clase digno de resaltar é o de **Bombardeira**, nome doutro penedo mariño situado preto de Baiona (Pontevedra), onde o mar bravo daquela zona baterá así mesmo nas penas, producindo outro ruído, similar ao que fai unha bomba. Igual parece ser o caso do topónimo **Bombal**, nome dunha punta litoral moi batida polo mar, que hai preto da aldea de Goltar, na parroquia de Queiruga, concello do Porto do Son (A Coruña) (Cabeza Quiles, 1992: 423-424).

Se no **Con das Bombas** foi a anterior circunstancia a causante deste topónimo, o nome da próxima praia ou punta de

Liñeiros, tanto se pode referir a un antigo campo cultivado de liño ou a moreas ou conxuntos de leña miúda; sen desprezar a posibilidade de que o topónimo **Liñeiros** se refira, neste caso particular, a uns antigos pescadores ou mariñeiros que pescaban coa arte da liña; sistema de pesca costeira que pode abranger

varias especialidades, cunha liña soa ou cun cordel do que saen varias con cadanseu anzó; de aí a expresión mariñeira “fanecas da liña”, por seren pescadas, ¡¡¡ que ricas!!!, coa arte da liña.

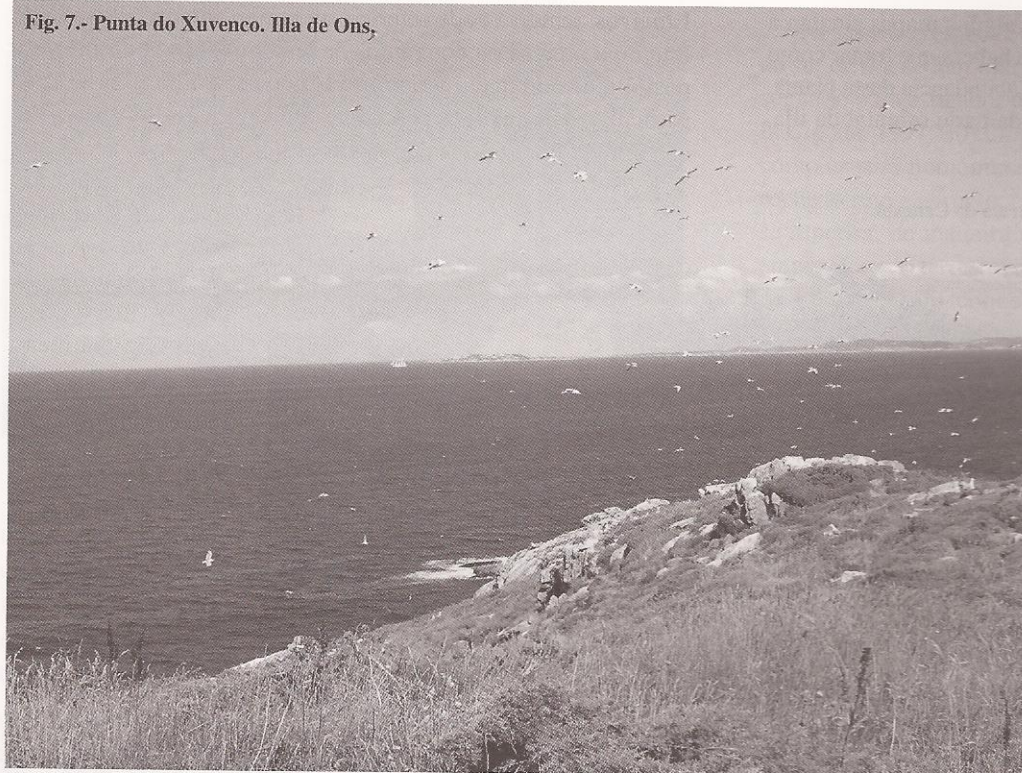
Varias posibilidades de interpretación ofrece tamén o achegado topónimo **Punta de Regueiro**, que se pode referir ao apelido homónimo ou a un regueiro, isto é, un pequeno curso de auga; elemento natural frecuente na illa, tal como amosa o contiguo nome de lugar **Praia de**

Fontiñas, que antes debeu ser ***Praia das Fontiñas**.

Verbo da **Punta do Estripeiral** (Fig. 6), situada ao norte da Praia de Fontiñas, tamén é un topónimo claro, que se refire á antiga e/ou actual presenza no, lugar dun “estripeiral”, é dicir, dun conxuntos de estripeiros, do latín *stirpe*, “tronco”, nome con que se coñece no noso idioma o espiño albar; arbusto de 2 a 4 metros moi espiñento, de froito redondeado e vermello. O topónimo **Estripeiral** que, se non é xa romance, debe provir da palabra do latín vulgar **stirperiale*, é, xa que logo, un abundancial desta pequena árbore, frecuente en Ons. A este respecto, o ano pasado vimos varios estripeirais ou pequenos conxuntos de estripeiros nos ribazos que hai sobre a praia de Canexol, e comprobamos que eran máis pequenos cós que temos visto no continente; tamaño que lle impoñerá ás arboriñas un medio illán de salitre e vento menos vizoso e máis esixente, polo que os estripeiros de Ons, aínda que non o sexan, parecen unha subespecie do estripeiro máis grande de terra dentro.

Seguindo coa nosa excursión toponímica bordeando a parte occidental da illa, axiña aparece o illote chamado **Gaiteiro**, topónimo do que, polo de agora, non atrevemos a sinalar a súa posible etimoloxía, pero que debe facer referencia á forma aguda deste accidente costeiro, moi similar ao doutro illote ou gran pedra mariña, chamada así mesmo **Gaiteiro**, que hai a carón da praia de Riás, na parroquia de Leiloio, do concello de Malpica (A Coruña).

Fig. 7.- Punta do Xuvenco. Illa de Ons,

Despois vén a **Punta da Fonte Nova**, apelativo de lugar de claro e transparente significado, que certifica, unha vez máis, a abundancia de auga en Ons, sen dúbida propiciada polas abundantes precipitacións do clima oceánico húmido da illa, con tendencia a un período seco no verán, o cal, á vez que atrae turistas, seca os mananciais.

No tocante ao topónimo **Punta do Xuvenco** ou **Xuvenco** (Fig. 7), pode ter, polo menos, dúas posibilidades etimolóxicas e significativas. Así, pode esconder e ser a evolución fonética do antropónimo ou nome de persoa latino *Iuventus*, que aparece como tal en Iiro Kajanto (Kajanto, 1982: 73 e 300), que aludiría a un antigo posesor da terra ou persoa influínte chamado *Iuventus*, isto é, Tenreiro ou Novelo, nun principio seguramente un alcume similar ao de Becerro.

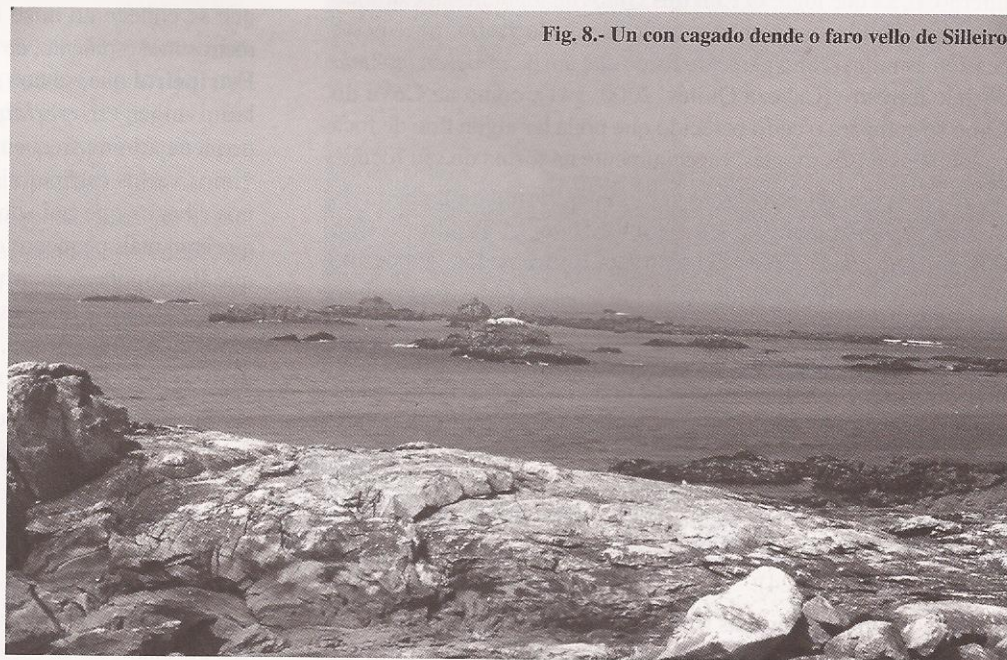
Tamén puido suceder que o topónimo **Punta Xuvenco**, fose antes ***Punta do Xuvenco** e se tomase dunha pedra mariña próxima chamada nun principio ***O Xuvenco**, por recordar a súa forma a figura dun xovenco ou novelo, isto é, a cría dunha vaca ou unha vaca nova, en castelán *joven*, e en latín *iuvenis*.

Un topónimo similar, que pode axudar a comprender, complementar e consolidar a explicación anterior atópase na parroquia de Serantés, Oleiros (A Coruña). Alí atópase **O Becerro**, nome,

como puido suceder en Ons, dun cabo e dunha pedra mariña próxima. Así, esta pedra levaría o seu nome **O Becerro** pola súa semellanza formal cun, neste caso, becerro e non un xovenco, aínda que os substantivos “xovenco” e “becerro” expresan case a mesma realidade, pois, se non son palabras sinónimas, fáltalles moi pouco. A mesma idea significativa de comparar unha pedra mariña, moldeada polo embate das ondas durante milleiros de anos, coa figura así mesmo redondeada e gordecha dun bóvido, tamén parece darse no topónimo **O Boi**, que nomea un sen fin de pedras preferentemente marítimas, caso, entre outras moitas, do **Boi**, pedra situada na praia de Razo, Carballo (A Coruña), que semella, segundo puidemos comprobar, un boi a pastar no medio dun inmenso prado que neste caso é o mar. Fóra de Galicia parece darse a mesma idea significativa na desembocadura da

badía de Kenmare, República de Irlanda, onde atopamos tres rochas mariñas chamadas, respectivamente **Bull**, **Cow** e **Calf**; topónimos que poderíamos traducir e serían en Galicia **O Touro**, **A Vaca** e **O Tenreiro** ou **O Becerro**. Pedras que tamén recordarán, as figuras deses animais. Comparación semántica igualiña á de tres pedras mariñas próximas á Torre de Hércules, chamadas **O Boi**, **A Vaca** e **O Becerro**, trío de topónimos que tamén recrea unha familia de bóvidos, composta do macho a femia e a súa cría. Hidrónimos comparables, á súa vez, ao posible ***O Xuvenco** de Ons, **O Boi** de Razo e **O Becerro** de Oleiros.

Fig. 8.- Un con cagado dende o faro vello de Silleiro.

Volvendo á illa de Ons, moi preto da **Punta Xuvenco** está a chamada **Punta do Concagado**, topónimo que nos sinala unha pedra mariña ou con cagado, próximo á devandita punta. A este respecto, as gaivotas e outras aves mariñas, ao utilizaren durante varias xeracións e anos as mesmas rochas como pousadoiros, poden caracterizalas cos seus excrementos. Xorden así topónimos como **O Congado** (en realidade **Con Cagado**) da illa de Ons e outros iguais e similares, como, por exemplo, **Con Cagado (Fig. 8)**, nome dun illote contiguo á Illa de Arousa, tamén chamado **Mesa do Con**, que, ao ofrecer unha superficie chá, á maneira dunha mesa, debeu servir de water-pousadoiro a varias xeracións de gaivotas desta parte da ría de Arousa (Cabeza Quiles, 2000: 141).

Finalizado o noso periplo ao redor da costa da illa de Ons, fáltanos comentar algúns topónimos do seu interior, se é que se pode falar de interior nunha illa tan estreita. Así e todo cómpre destacar topónimos non tan próximos ao mar como o de **Chan da Pólvora**, lugar chan, no que, de certo, algún día se almacenaría pólvora, como sucede co microtopónimo **O Polvorín**.

Verbo de **Cucorno (Fig. 9)**, o punto culminante da illa, onde está o faro, é un topónimo que nos sinala un lugar pedroso, se, como cremos, provén da base, probablemente celta *corn, *carn, “pedra”, que tamén pode estar presente en nomes de lugar como

o de **Carnota** (A Coruña), apelativo de dúas parroquias e un concello especialmente pedroso (Cabeza Quiles, 1992: 113-114).

Verbo do topónimo castelanizado **Caño**, en realidade **Cano**, refírese, ao haber no lugar así chamado un nacedoiro de auga, ao cano dunha fonte.

No tocante a **Curro**, temos que dicir que nese lugar debeu haber, no momento do nacemento do topónimo, un curro; isto é, un espazo pechado e circular destinado a usos gandeiros ou agrícolas, que puido ser un monte cerrado ou coutado. Suposto que pode corresponder ao do actual topónimo tamén illán **Alto do Cerrado**, que debeu ser antes, segundo pensamos, ***Alto do Monte Cerrado**, coa posterior elipse da palabra “monte”.

Por fin, aínda que non sabíamos da existencia deste topónimo da illa de Ons, no número 10 desta mesma revista, nun interesante traballo asinado por Celestino Pardellas de Blas, cítase, con fotografía incluída, o lugar chamado **As Xabreiras**, que nos parece un abundancial en -eira, en latín *-aria*, da palabra latina *sabulum*, en latín vulgar *sablu*, que deu en francés a palabra *sable*, “area”, “grava”, e as galegas “xabre”, “xabro” e “sábrego”, ambas as tres co significado de “terra areosa”. Refírese, pois, ao

noso entender, o topónimo **As Xabreiras** a unhas terras abundantes en xabre, isto é, a unhas terras moi areosas e seguramente pouco produtivas; resultado dunha sedimentación formada pola descomposición do granito das partes máis altas da illa.

Fig. 9.- Barrio do Cucorno. Illa de Ons.

BIBLIOGRAFÍA

- ALONSO ROMERO, F., 1982. “Los orígenes del mito de la Santa Compañía de las islas de Ons y Sálvora”, *Cuadernos de estudios gallegos*, t. 32, Santiago de Compostela.
- CABEZA QUILES, F., 1992. *Os nomes de lugar. Topónimos de Galicia: a súa orixe e o seu significado*, Xerais, Vigo.
- CABEZA QUILES, F., 2000. *Os nomes da terra. Topónimos galegos*, Toxosoutos, Noia.
- FERNÁNDEZ DE LA CIGOÑA, E., 1991. *Illas de Galicia, Cíes, Ons, Sálvora, Tambo, San Simón e Cortegada*, Xerais, Vigo.
- KAJANTO, I., 1982. *The latin cognomina*, G. Brestschneider editore, Roma.
- LAREDO VERDEJO, X. L., 1996. *Galicia enteira. Ría de Vigo e Baixo Miño*, núm. 4, Xerais, Vigo.
- LÓPEZ FERREIRO, A., 1983, (reed.), *Historia de la Santa A. M. Iglesia de Santiago*, (apéndices documentais), Sálvora, Santiago.
- LUCAS ÁLVAREZ, M., 1986. *El Tumbo de San Julián de Samos (siglos VIII-XII)*, edición diplomática, Caixa Galicia, Santiago de Compostela.
- PARDELLAS DE BLAS, C., *La Voz de Galicia*, 20-10-1995.
- PARDELLAS DE BLAS, C., 2005. “Illa de Ons: o solpor dunha comunidade etnográfica única”, *Aunios*, núm. 10, Asociación Cultural-Gastronómica Pineiróns, O Grove.
- SCHULZE, W., 1966. *Zur geschichte lateinischer cigennamen*, Berlín, Zurich, Dublín.